

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTU**

ELMİ ƏSƏRLƏR

**(pedaqogika, psixologiya, tarix, filologiya,
riyaziyyat və informatika, biologiya, incəsənət)**

№ 1 (79)

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən 27 dekabr 2004-cü il tarixdə (Şəhadətnamə № 1158) qeydiyyatata alınmış və nəşrə edilmiş dəyişikliklər 20 iyun 2019-cu il tarixdə Reyestrə əlavə edilmişdir.

NAXÇIVAN – NMİ “Məktəb”, 2025

REDAKSIYA HEYƏTİ

BAŞ REDAKTOR:	MƏMMƏDOV Elşən Neymət oğlu Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun tədris işləri üzrə prorektoru, riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ:	QURBANLI Qurban Məmməd oğlu Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun elmi katibi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
MƏSUL KATİB:	HÜSEYNOVA Gülnar Rüstəm qızı Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili üzrə baş metodist

ELM SAHƏLƏRİ ÜZRƏ REDAKSIYA HEYƏTLƏRİ

PEDAQOGİKA

ƏLİYEV İsmayıl İsrəfil oğlu – pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor – elmi redaktor;
SADIQOV Fərahim Balakışi oğlu – pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor;
CAMALOV Kamal Həsən oğlu – pedaqogika üzrə elmlər doktoru, dosent;
ABBASOV Akif Nurağa oğlu – pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor;
PƏLƏNGOV Əbülfət Qulam oğlu – pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor;
RZAYEV Vahid Məmməd oğlu – pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
VƏLİYEV Rövşən Xəlil oğlu – pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

PSIXOLOGİYA

QULİYEV Çapay Qadir oğlu – psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru – elmi redaktor;
ƏLİYEV Bəxtiyar Həməzə oğlu – AMEA-nın müxbir üzvü, psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Milli Məclisin deputatı, Milli Məclisinin Elm və Təhsil Komitəsinin sədr müavini;
ƏLİYEVƏ Gültac Bədəl qızı – psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor;
HACIYEVA Salatın Bəyalı qızı – psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

TARİX

ŞIXƏLİYEV Emin Arif oğlu – tarix üzrə elmlər doktoru, dosent – elmi redaktor;
HACIYEV İsmayıl Muxtar oğlu – AMEA-nın həqiqi üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor,
AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri;
SƏFƏRLİ Hacıfəxrəddin Yəhya oğlu – AMEA-nın müxbir üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor;
ATNUR İbrahim Etem – tarix üzrə elmlər doktoru, professor, Milli Savunma Universiteti, Türkiyə;
QULİYEVƏ Zeynəb Kərim qızı – tarix üzrə elmlər doktoru, dosent

FİLOLOGİYA

SƏFƏROV Yusif Səfər oğlu – filologiya üzrə elmlər doktoru, professor – elmi redaktor;
HƏBİBBƏYLİ İsa Əkbər oğlu – AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
AMEA-nın prezidenti;
İMANLI Akif Kazım oğlu – filologiya üzrə elmlər doktoru, professor;
QURBANLI Qurban Məmməd oğlu – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (rus dili üzrə mütəxəssis);
EYVAZOV Həsənəli Cahangir oğlu – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
ƏLİYEVƏ Nuray Yadigar qızı – filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent;
QULİYEV Şirməmməd Qüdrət oğlu – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (ingilis dili üzrə mütəxəssis)

RİYAZİYYAT VƏ İNFORMATİKA

MƏMMƏDOV Yaqub Yaqub oğlu – riyaziyyat üzrə elmlər doktoru, dosent – elmi redaktor;
BİLALOV Bilal Telman oğlu – AMEA-nın müxbir üzvü, riyaziyyat üzrə elmlər doktoru, professor;
QULİYEV Vəqif Sabir oğlu – AMEA-nın müxbir üzvü, riyaziyyat üzrə elmlər doktoru, professor;
NOYRUZOV Azad Sevindik oğlu – pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
ƏLİYEV Soltan Əli oğlu – riyaziyyat üzrə elmlər doktoru, professor

BİOLOGİYA

TALİBOV Təriyel Hüseynəli oğlu – AMEA-nın həqiqi üzvü, biologiya üzrə elmlər doktoru, professor;
SULTANOV Rauf Lütvəli oğlu – biologiya üzrə elmlər doktoru, professor – elmi redaktor;
MƏMMƏDOV İsmayıl Bəqiyət oğlu – biologiya üzrə elmlər doktoru, dosent;
AXUNDOV Asif Həməzə oğlu – biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
QULİYEVƏ Lamiyə Telman qızı – biologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İNCƏSƏNƏT

ALLAHVERDİYEVƏ Həbibə Rəşad qızı – sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Muxtar
Respublikasının əməkdar rəssamı, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisin deputatı – elmi redaktor;
HƏMZƏYEVƏ Ülviyyə Tapdıq qızı – Azərbaycan Respublikasının əməkdar rəssamı,
Naxçıvan Muxtar Respublikası Rəssamlar Birliyinin sədri, Milli Məclisin deputatı;
BABAYEVƏ Məhəbbət Nizami qızı – musiqişünas, Naxçıvan Musiqi Kollecinin direktoru;
ƏLİYEV Nizami İsgəndər oğlu – sənətsünas, Naxçıvan Muxtar Respublikası Mükafatı qalibi

Ünvan: Az – 7003, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti-2
Tel.: (+994)545 32 02, (+994)544 04 41, (+994)544 04 29
E-mail: elmihisse@nmi.edu.az

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Elmi əsərlər, 2025, № 1, s.11-15
Nakhchivan Teachers Institute. Scientific Works, 2025, № 1, p.11-15
Нахчыванский институт учителей. Научные труды, 2025, № 1, с.11-15

<https://doi.org/10.30546/670832.2025.01.005>

Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı etnik münaqişələrə yanaşması: Cənubi Osetiya nümunəsində

Müəllif(lər):

Hüseyn Hüseynli

Bakı Dövlət Universiteti

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-poçt: huseyn.huseynli@bsu.edu.az

Açar sözlər: Türkiyə, Gürcüstan, Cənubi Osetiya, Rusiya, Cənubi Qafqaz

Annotasiya. Aktuallıq: Gürcüstanın etnik qütbləşməsi və Cənubi Osetiyanın separatçı meyilləri SSRİ-nin süqutundan sonra regionda gərginlik yaratdı. 2008-ci il Rusiya-Gürcüstan müharibəsi bölgəyə ciddi təsir etdi, bu da Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı sabitliyi qorumaq üçün balanslı siyasət yürütməsinə səbəb oldu. Ankara Gürcüstanın ərazi бүтövlüyünü dəstəkləməyə, Rusiya ilə strateji əlaqələrini nəzərə alaraq münaqişəyə birbaşa müdaxilə etmədi. Türkiyənin vasitəçilik və diplomatik həll təşəbbüsləri, eyni zamanda enerji təhlükəsizliyi maraqları bu siyasətə təsir göstərdi. Bununla yanaşı, Ankara bölgədə hərbi eskalasiyadan qaçınaraq beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə üstünlük verdi. Türkiyənin bu münaqişəyə ehtiyatlı yanaşması onun həm Qərblə, həm də Rusiya ilə balans siyasətini qorumaq cəhdlərini əks etdirirdi. Bu kontekstdə, Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı xarici siyasətini və regional güc balansındakı mövqeyini öyrənmək aktuallıq kəsb edir. **Məqalənin məqsədi** Türkiyənin Cənubi Osetiya münaqişəsinə münasibəti və onun regional siyasəti araşdırmaqdır. **Metodlar:** araşdırma zamanı müqaisəli təhlil metodundan istifadə edilmişdir. **Praktik və nəzəri əhəmiyyəti:** material ali təhsil müəssisələrində mühazirə və seminar dərslərində istifadə oluna bilər, tarix və siyasətə maraqlananlar yararlanı bilər. **Nəticə:** Türkiyə beynəlxalq hüquq normalarına hörmət sərgiləyir, Cənubi Osetiya ilə heç bir siyasi, iqtisadi və ya mədəni əlaqə qurmamışdır. İkinci Qarabağ müharibəsinin başlanması Cənubi Osetiyada narahat doğurmuşdur.

Author(s):

Huseyn Huseynli

Baku State University

Doctor of Philosophy in History,

Associate Professor

E-mail: huseyn.huseynli@bsu.edu.az

Key words: Turkey, Georgia, South Ossetia, Russia, South Caucasus

Turkey's Approach to Ethnic Conflicts in the South Caucasus: The Case of South Ossetia

Abstract. Relevance. The ethnic polarization of Georgia and the separatist tendencies of South Ossetia created tension in the region after the collapse of the USSR. The 2008 Russo-Georgian war seriously affected the region, which led Turkey to pursue a balanced policy to maintain stability in the South Caucasus. Although Ankara supported the territorial integrity of Georgia, it did not directly intervene in the conflict, taking into account its strategic relations with Russia. Turkey's mediation and diplomatic settlement initiatives, as well as energy security interests, influenced this policy. At the same time, Ankara preferred to operate within the framework of international organizations, avoiding military escalation in the region. Turkey's cautious approach to this conflict reflected its attempts to maintain a policy of balance with both the West and Russia. In this context, it is relevant to study Turkey's foreign policy in the South Caucasus and its position in the regional balance of power. **The aim of the article** is to examine Turkey's attitude to the South Ossetia conflict and its regional policy. **Methods:** The comparative analysis method was used during the research. **Practical and theoretical significance:** the material can be used in lectures and seminars at higher education institutions, and those interested in history and politics can benefit. **Conclusion:** Turkey respects international law and has not established any political, economic or cultural relations with South Ossetia. The outbreak of the Second Karabakh War caused concern in South Ossetia.

Автор(ы):

Гусейн Гусейнли

Бакинский государственный

университет

Доктор философии по истории,

доцент

Э-почта: huseyn.huseynli@bsu.edu.az

Ключевые слова: Турция, Грузия, Южная Осетия, Россия, Южный Кавказ

Подход Турции к этническим конфликтам на Южном Кавказе: Пример Южной Осетии

Аннотация. Актуальность: Этническая поляризация Грузии и сепаратистские тенденции Южной Осетии создали напряженность в регионе после распада СССР. Российско-грузинская война 2008 года оказала серьезное влияние на регион, что заставило Турцию проводить сбалансированную политику для поддержания стабильности на Южном Кавказе. Хотя Анкара поддерживает территориальную целостность Грузии, она не вмешивалась напрямую в конфликт, учитывая свои стратегические связи с Россией. На эту политику оказали влияние посреднические и дипломатические инициативы Турции по урегулированию, а также интересы энергетической безопасности. При этом Анкара предпочитала действовать в рамках международных организаций, избегая военной эскалации в регионе. Осторожный подход Турции к этому конфликту отражал ее попытки поддерживать политику баланса как с Западом, так и с Россией. В этом контексте актуально изучение внешней политики Турции на Южном Кавказе и ее положения в региональном балансе сил. **Целью статьи** является рассмотрение отношения Турции к конфликту в Южной Осетии и ее региональной политики. **Методы:** В ходе исследования использовался метод сравнительного анализа. **Практическая и теоретическая значимость:** материал может быть использован на лекционных и семинарских занятиях в высших учебных заведениях, а также может быть полезен всем интересующимся историей и политикой. **Вывод:** Турция уважает международное право и не устанавливает никаких политических, экономических или культурных связей с Южной Осетией. Начало Второй Карабахской войны вызвало обеспокоенность в Южной Осетии.

Giriş. Gürcüstan, muxtar bölgələr baxımından intensiv etnosiyasi qütbləşmənin yaşandığı və regional kimlik anlayışının son dərəcə mürəkkəb olduğu bir ölkədir. 5 milyonluq Gürcüstan əhalisini 76% gürcülər, 5% azərbaycanlılar, 4% ermənilər, 4% osetinlər, 3% ruslar, 3% abxazlar və qalan 5% digər etnik qruplar təşkil edir. SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqilliyini elan edən Gürcüstanda kökləri dərin və keçmişə söykənən etnik münaqişələr yenidən alovlanmağa başladı. Rusiya Prezidenti Boris Yeltsin və Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze arasında əldə edilən razılaşma ilə bölgədəki qarşıdurma “yekunlaşdı”. Bu razılaşmaya əsasən, Rusiya, Gürcüstan və osetin qüvvələrindən ibarət üçtərəfli sülhməramlı qüvvələr muxtar bölgənin Gürcüstanla sərhədinə yerləşdirildi. 1992-ci ilin oktyabrında Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin müşahidəçiləri üçtərəfli sülhməramlı qüvvələrin bölgədəki qarşıdurmanın qarşısını aldığını və sabitliyi təmin etdiyini bəyan etdi. Buna baxmayaraq, Cənubi Osetiya probleminə daimi siyasi həll yolu tapılmadı. Cənubdakı osetinlər Şimali Osetiya ilə birləşmək və Rusiyanın idarəçiliyi altına keçmək istəklərini davam etdirdilər. Bütün qeyd edilən bu məqamlar mövzunu aktual edir.

Tədqiqatın məqsədi Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı etnik münaqişələrə yanaşmasını Cənubi Osetiya nümunəsində tədqiq etməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri isə Türkiyənin Cənubi Qafqazdakı etnik münaqişələrə yanaşmasını mövcud vəziyyətlə və şəraitdə təhlil etmək, şərtləndirən amilləri müəyyən etmək, Osetiya münaqişəsini tədqiq etməkdir.

Material və metodlar: Tədqiqat aparılarkən müqayisə və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Gürcü xalqı osetinlərin Gürcüstanda “xüsusi statusa” sahibi olmaları üçün heç bir tarixi və hüquqi əsaslarının olmadığını iddia edir. Onlara görə, Cənubi Osetiya vaxtilə SSRİ tərəfindən tamamilə təsadüfi səbəblərlə muxtar vəziyyətə gətirilib. Tbilisi hökuməti Cənubi Osetiyanın gözləyə biləcəyi ən böyük imtiyazın mədəni muxtariyyət olacağını müdafiə edirdi. Gürcü xalqı bu mövqeyini 1995-ci ildə qəbul etdikləri ölkə konstitusiyasında açıq şəkildə göstərdi. Konstitusiyada Abxaziya və Acarıstana muxtariyyət

verildiyi halda, Cənubi Osetiyaya yalnız mədəni imtiyazlar barədə güzəştlər edildi [6, s.30]. 4-5 mart 1997-ci il tarixində problemin sülh yolu ilə həlli məqsədi ilə tərəflər arasında geniş danışıqlar başladı. Bu dövrdən etibarən Gürcüstan mərkəzi rəhbərliyi Cənubi Osetiya ilə dialoq kanallarını açıq saxlamağa çalışdı və miqrantların evlərinə qayıtması və Cənubi Osetiyanın iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, həmçinin problemin siyasi həll yolunun tapılması məsələləri tərəflər arasındakı birgə komitə iclaslarında müzakirə edildi.

Cənubi Osetiya Respublikasının Konstitusiyası 8 aprel 2001-ci il tarixli referendumla qəbul edildi. 23 may 2004-cü ildə Cənubi Osetiyada keçirilən parlament seçkilərində 25 min seçici, 30 millət vəkili seçmək üçün səs verdi. Ancaq 4 yer kənd yerlərində yaşayan gürcülər üçün ayrılsa da, gürcülər səs vermədi və seçkini boykot etdilər. “Gürcüstan xaricində Rusiya ilə birlik” şüarı ilə seçki kampaniyasını aparan Eduard Kokoytının rəhbərlik etdiyi “Yedintsvo” (Birlik) Partiyası seçkilərdə qalib gəldi. Kokoytının rəhbərlik etdiyi partiya, Cənubi Osetiya əhalisi arasında Rusiyaya inteqrasiya təbliğatını daha da gücləndirdi. Seçkilərin nəticələri Cənubi Osetiyada separatçılıq meyillərini artıraraq, bölgədə vəziyyətin yenidən gərginləşməsinə səbəb oldu.

2003-cü ildə Gürcüstanda baş verən “Qızılgül İnqilabı” ölkədə ciddi siyasi dəyişikliklərlə yanaşı, regionda gərginliyi də artırdı. İnqilab nəticəsində hakimiyyətə gələn Mixail Saakaşvili qərbyönlü siyasəti prioritet elan edərək Gürcüstanın Avropa İttifaqı və NATO-ya inteqrasiyasını sürətləndirdi. Lakin bu siyasət Kreml tərəfindən ciddi narahatlıqla qarşılandı. Rusiya üçün NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi strateji təhdid idi və Saakaşvili hökumətinin bu istiqamətdə atdığı addımlar regionda Moskvanın mövqeyini zəiflədə bilirdi. Saakaşvili, Qərbin dəstəyinə arxalanaraq separatçı rejimlər üzərində nəzarəti bərpa etməyə cəhd etdi [3, s.537]. 31 may 2004-cü ildə Gürcüstan daxili qoşun birliklərini osetin-gürcü münaqişə zonasına göndərdi. Vəziyyət gərginləşdi və bölgədə hərbi qarşıdurma artdı.

Gürcüstanın Cənubi Osetiya bölgəsində 2004-cü ildə başladığı hərbi əməliyyatlar və bu əməliyyatların yaratdığı gərginlik Türkiyəni narahat edirdi. Türkiyə, bölgədə münaqişənin yenidən alovlanmasının C.Qafqazdakı sabitliyə ciddi

təhlükə törədəcəyini düşünərək, tərəfləri danışıqlar yolu ilə problemin həllinə çağırdı. Rəsmi Ankara, xüsusilə NATO üzvü kimi Gürcüstanın Qərbi inteqrasiyasını dəstəklədi. Eyni zamanda, Rusiya ilə münasibətləri pozmamak üçün balanslı siyasət yürütdü. 2004-cü ilin sonunda Türkiyənin təşəbbüsü ilə Gürcüstan və Azərbaycanla üçtərəfli əməkdaşlıq mexanizmləri yaradıldı. Türkiyənin məqsədi regionda uzunmüddətli sülhün bərqərar olunması və Rusiya ilə Qərb arasında mümkün qarşıdurmanın qarşısını almaq idi. Türkiyənin bütün cəhdlərinə baxmayaraq Rusiya və Gürcüstan arasında müharibə qaçınılmaz idi [1, s.476].

15 iyul 2008-ci ildə Rusiya Şimali Qafqazda geniş miqyaslı hərbi təlimlərə başladı. “Qafqaz-2008” adlanan bu təlimdə 700 zirehli texnika və 8000 hərbi iştirak etdi. 2 avqust tarixində təlimlər rəsmi olaraq başa çatdısa da, təlimlərdə iştirak edən birliklərin əksəriyyəti müvəqqəti mövqelərini dəyişmədi. Xüsusi təyinatlıların tibb briqadası isə taktiki hazırlığını 58-ci Orduya məxsus “Tsarskoe” poliqonunda keçirdi. 25 iyulda bütün manevr tapşırıqlarını yerinə yetirmələrinə baxmayaraq, yerli əhalini müayinə etmək bəhanəsi həmin briqada geri çağırılmadı. 29 iyul 2008-ci il tarixində separatçı Osetin birlikləri əvvəlcə ATƏT və sülhməramlı qüvvələrin əsgərlərinə, daha sonra isə Gürcüstan sülhməramlı qüvvələrinin nəzarət məntəqəsinə ilk dəfə atəş açdılar. 1 avqust 2008-ci il səhər saat 8-də Gürcüstan hərbi birliklərinə qarşı intensiv atəş açıldı. Artilleriyadan da istifadə olunan hücum zamanı Gürcüstana məxsus bir polis maşını partladıldı. Gürcü kəndləri, 1992-ci il Dagomis Sazişi və 1995-ci il Moskva Memorandumuna əsasən qadağan olunmuş artilleriya atəşi ilə bombalandı [7, s.56].

12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunmuş “Beynəlxalq xarakter daşımayan silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsinə dair” və 8 iyun 1977-ci il tarixli Protokola əsasən, əgər bir dövlətin ərazisində beynəlxalq xarakter daşımayan münaqişə baş verirsə, həmin dövlət bütün hüquqi mexanizmləri işə salaraq vəziyyəti nizama salmaq və ərazi bütövlüyünü qorumaq hüququna malikdir. Buna görə də, Gürcüstanın hüquqi güc imkanlarını istifadə edərək, hüquq qaydalarını, regional mühakimə sahəsini və gürcü kəndlərindəki mülki

əhalinin təhlükəsizliyini qorumaq hüququ vardı [8]. 7 avqust tarixində Prezident M.Saakaşvilinin tapşırığı ilə T.İakobaşvili münaqişə bölgəsinə göndərildi. Lakin İakobaşvili separatçılarla görüşə bilmədi, əvəzində Birləşmiş Sülhməramlı Qüvvələrin komandanı General M.Kulakmetovla görüşdü. Görüş zamanı generalın separatçıların hərbi əməliyyatlarını nəzarət altına ala bilmədiyini və osetin liderləri ilə əlaqə qura bilmədiyini deməsi təhlükənin qaçınılmaz olduğunu göstərirdi. General separatçı qüvvələrin gürcülərə rus sülhməramlılarının yerləşmə nöqtələrinə yaxın ərazilərdən atəş açdığını və gürcülərin cavab atəşindən sonra rus əsgərlərinin qarşı atəşə başladığını etiraf etdi. General Kulakmetovun sözlərinə görə, gərginliyi azaltmağın yeganə yolu Gürcüstan tərəfinin birtərəfli qaydada atəşkəs elan etməsi idi. Rusiyanın hərbi manevrlərinin təhlükəli həddə çatdığını düşünən Prezident M.Saakaşvili 7 avqustda separatçı ünsürlərin və rus ordusunun hərbi əməliyyatlarının qarşısının alınması barədə göstəriş verdi. Gün ərzində Gürcüstan Silahlı Qüvvələrinin rotasiyası başa çatdı və onlar münaqişə bölgəsinin bütün sərhəd xətti boyunca mövqelərində qərar tutdular. Gecə saat 23:35-də Prezident M.Saakaşvili, Gürcüstan Konstitusiyasının 71-ci maddəsinə əsaslanaraq müdafiə əməliyyatına başlama əmrini verdi [9].

8 avqust 2008-ci ildə gürcü qoşunları öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə separatçıların paytaxtı Sxinvaliyə daxil oldu. Qısa müddət ərzində Gürcüstan Silahlı Qüvvələrinin əsas hücum birliyi Sxinvalinin 40-50 faizini nəzarət altına aldı. Rusiya, Gürcüstanı işğalçılıqda ittiham edərək Sxinvali şəhərini dərhal tərk etməsi ilə bağlı ultimatum verdi. Gürcüstan xəbərdarlığa məhəl qoymadıqda, rus qoşunları Şimali və Cənubi Osetiyanı birləşdirən Roki keçidi vasitəsilə öz vətəndaşlarını və sərhəddə yerləşdirilən rus sülhməramlılarını “qorumaq” adı altında Cənubi Osetiyaya daxil oldu. Müharibə Rusiyanın hərbi gücü qarşısında gürcü qüvvələrinin geri çəkilməyə məcbur olması səbəbilə sürətlə Gürcüstan ərazilərinə yayıldı. Rus qoşunlarının Zuqdidə və Qori kimi Gürcü şəhərlərini işğal edərək Tbilisiyə 40 kilometr məsafəyə qədər yaxınlaşması prosesi beynəlxalq böhrana çevirdi.

İki tərəfi ümumi müharibə həddinə gətirən silahlı qarşıdurmalar, Avropa İttifaqına sədrlik

edən Fransanın vasitəçiliyi ilə imzalanmış atəşkəs sazişi ilə sona çatdı. Mühəribəni bitirmək məsələsində ABŞ-ın deyil, Avropa İttifaqının təşəbbüsü göstərməsi, ABŞ-ın Cənubi Qafqaz regionunda əhəmiyyətli nüfuz itkisi yaşamasına səbəb oldu. Çünki Gürcüstanın ən böyük dəstəkçisi mövqeyində olan ABŞ, mühəribəni bitirmək məsələsində gözlənilən addımları ata bilmədi. Burada vacib məqamlardan biri də 08.08.08 mühəribəsi zamanı Rusiya Prezidenti Medvedev ilə Fransa Prezidenti Sarkozi arasında imzalanan Prinsiplər Bəyannaməsidir. Bəyannaməyə əsasən, Abxaziya və Cənubi Osetiya problemləri beynəlxalq platformada müzakirə olunmalı idi. Lakin Rusiya buna məhəl qoymadan 26 avqust 2008-ci ildə Abxaziya və Cənubi Osetiyanı müstəqil dövlətlər kimi tanıdı. ABŞ Dövlət Katibi Kondoliza Rays Rusiyanın müdaxiləsini 1968-ci ildə Çexoslovakiyanın işğalı ilə müqayisə etdi və azad dünyanın Rusiyanın qonşusuna etdiyi hücumun regional və regiondan kənar təsirləri ilə mübarizə aparacağını ifadə etdi [4, s.377].

Nəticələr və müzakirə. Əvvəlcə müzakirələrdən başlayaq. Türkiyə rəsmiləri böhran zamanı gərginliyi azaltmaq üçün ehtiyatlı davrandı və bölgənin problemlərinin həlli üçün regional platforma ideyasını irəli sürdü. Böhran zamanı Baş nazir Ərdoğan Rusiya ilə münasibətlərin əhəmiyyətini bu şəkildə ifadə edirdi: “Biri ən yaxın müttəfiqimiz olan ABŞ, digəri isə enerji başda olmaqla əhəmiyyətli ticarət dövryyəimizin olduğu Rusiya. Enerjimizin üçdə ikisini Rusiyadan təmin edirik. Türkiyənin milli maraqları nəyi tələb edirsə, o şəkildə hərəkət edirik... Rusiyanı nəzərdən kənarda qoya bilməzsiniz” [5, s.37].

Türkiyənin bu mühəribə zamanı ehtiyatlı və balanslaşdırılmış mövqeyi təxminən son üç yüz ili “isti və soyuq mühəribələrlə” keçirmiş iki ölkə arasında tarixi əməkdaşlıq fürsəti yaratdı. Buna baxmayaraq, Rusiyada Türkiyəyə qarşı etimadsızlıq da tamamilə aradan qalxmıdı. Məsələn üçün Rusiyanın Gürcüstana qarşı təcavüzü 19 avqustda Brüsseldə keçirilən NATO Xarici İşlər Nazirləri Şurasında pisləndi. 21 avqust tarixində isə ABŞ-ın 6-cı Donanması ilə yanaşı, İspaniya, Polşa və Almaniya dəniz qüvvələrindən ibarət bir donanma boğazlardan keçərək Gürcüstana doğru hərəkət etdi. Rəsmi məlumatlarda “Humanitar Yardım Missiyası” olaraq elan edilən bu əmə-

liyyat Rusiya tərəfindən Türkiyənin Gürcüstana dəstəyi kimi qiymətləndirildi. Rusiya bu hadisəyə etiraz edərək Türkiyəni tənqid etdi.

Cənubi Osetiyada qarşıdurmalar şiddətləndiyi vaxtda Türkiyənin bölgədəki rolu ilə bağlı Rusiyadan iki iddia ortaya atıldı. 10 avqust 2008-ci ildə Rusiya mətbuatı Türkiyəni Gürcüstana hərbi dəstək verməklə mühəribəyə təhrik etməkdə ittiham etdi. Rusiyanın İnterfaks agentliyi isə Batumi sahillərində Türkiyə dəniz piyadalarının olduğu bir gəminin gözlədiyini iddia etdi. “İzvestiya” qəzeti isə Gürcüstana silahlandırılan ölkələr arasında Türkiyənin də adının olduğunu qeyd etdi. Qəzet Rusiya Müdafiə Nazirliyinin 2008-ci ilin may ayında yayımladığı hesabatına əsaslanaraq, Türkiyənin son dörd il ərzində Gürcüstana 45 milyon dollarlıq silah və sursat yardımı etdiyini, həmçinin gürcü zabitlərinə təlim keçdiyini bildirirdi.

Türkiyə bölgədə sülh və sabitliyin təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirdi. Türkiyə Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədi və Cənubi Osetiya ilə Abxaziyanın müstəqilliyini tanımadı. Türkiyənin baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan münaqişənin həlli üçün fəal diplomatik səylər göstərdi. Baş nazir Ərdoğan, Türkiyə ilə Gürcüstan arasındakı yaxın əlaqələri bu sözlərlə təsdiq edirdi: “Gürcüstanla əlaqələrimiz qonşuluq əlaqələrindən də geniş əhəmiyyətə sahibdir. Türkiyə olaraq, qonşumuz Gürcüstanın sülh və sabitliyinə, iqtisadi inkişafına, NATO ilə olan əlaqələrinə və integrasiyasına böyük əhəmiyyət və dəstək veririk. Beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədləri daxilində ərazi bütövlüyünü və suverenliyini tam dəstəklədiyimiz Gürcüstanla əlaqələrimiz gələcəkdə də davam edəcəkdir” [2, s.316].

Nəticə. Rusiya “beş günlük mühəribə” ilə ABŞ və avropalı güclərin global balansları müəyyən etməkdə hərbi müdaxilə həyata keçirmə “inhisarını” sarsıtdı. Bununla yanaşı, NATO-ya üzvlüyə namizəd bir ölkəyə müdaxilə edərək Qərbin təhlükəsizlik təşkilatı NATO-nun global nüfuzuna zərbə vurdu və NATO-ya üzv olmağı planlaşdıran Ukrayna kimi ölkələrə gözdağı verdi. Məsələyə hərbi perspektivdən baxıldıqda, ABŞ rəhbərliyindəki NATO qüvvələrinin Əfqanıstan və İraqda apardığı hərbi əməliyyatların nə dərəcədə uğurlu olduğu müzakirə olunduğu bir

vaxtda, Rusiyanın cəmi beş gün kimi qısa müddətdə müharibəni qazanması və müharibə sonrasında tələblərini ABŞ və Aİ kimi global güclərə baxmayaraq həyata keçirməsi son dərəcə uğurlu hesab edilə bilər. Bu uğur Rusiyanın əhəmiyyətli hərbi gücə malik olduğunu nümayiş etdirdi.

Türkiyə, xarici siyasətində beynəlxalq hüquq və ərazi bütövlüyü prinsiplərinə əsaslanan mövqə sərgilədi. Ona görə də, öz ərazisində separatist fəaliyyətlərlə mübarizə aparan ölkə olaraq, separatizmə qarşı prinsipial mövqə tutdu. Türkiyə, Gürcüstanın suverenliyinə hörmət etməklə regiondakı mövcud münaqişələrə müdaxilə etməmə siyasətini qorudu. Bu siyasət çərçivəsində Türkiyə Cənubi Osetiya ilə heç bir siyasi, iqtisadi və ya mədəni əlaqə qurmadı.

Yekun nəticə. İkinci Qarabağ müharibəsinin baş verməsi Cənubi Osetiyada təşvişə səbəb oldu. Müharibənin nəticələri Cənubi Osetiyada əsasən Rusiya ilə bağlılıq, separatizm təcrübəsi və regiondakı geopolitik vəziyyətə dair fərqli prizmələrdən qiymətləndirildi. Ermənistanın məğlub olması Cənubi Osetiya üçün öz “müstəqilliyini” qorumağın çətinliklərini ortaya qoydu. Çünki Cənubi Qafqazda separatizmi dəstəkləyən yeganə dövlət Ermənistan idi. Azərbaycan ordusunun müvəffəqiyyəti və ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi separatist hərəkətlər üçün ciddi mesaj oldu. Bu, xüsusilə Cənubi Osetiya kimi tanınmayan və ya qismən tanınan separatçılar arasında narahatlıq yaratdı. Türkiyənin də regionda güc balansını öz xeyrinə dəyişdirməsi Gürcüstandakı etnosiyasi proseslərə təsirsiz ötüşmədi.

Ədəbiyyat

1. Baskın Oran. Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt 3, 2001-2012. – İstanbul, – 2013, – 889 s.
2. Emre Erşen. Türkiye’nin Kafkasya Politikası 2013/Türk Dış Politikası Yıllığı 2013, SETA Yayınları 46. – İstanbul, – 2014, – s.303-322
3. Keisuke Wakizaka. Gürcistan’daki Gürcü-Oset İlişkileri ve Ortak Tarih Anlayışı/İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (2), Ekim. – 2022, – s. 532-548.
4. Kamer Kasım. Türkiye’nin Kafkasya Politikası 2010 / Türk Dış Politikası Yıllığı 2010, SETA Yayınları XIV. – Ankara, – 2011, – s.371-388
5. Sadık Ünay. Ekonomik Küreselleşme Çağında Diplomasi: Türkiye’nin Yeni Dış Politikası ve “Rekabet Devleti”/Türk Dış Politikası Yıllığı 2009, SETA Yayınları XIII. – Ankara, – 2011, – s.13-44
6. Selçuk Çolakoğlu. Türkiye-Gürcistan İlişkileri. TASAM Stratejik öngörü dergisi. – Türkiye, – p.29-39. https://tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye-gurcistan_iliskileri_de-57ecdc-df5b-4d5f-bf3b-65a1983a7013.pdf
7. Tamar Parulava. Rusya’nın Gürcistan’a Askeri Müdahalesi-2008 Ağustos Savaşı/İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. – İstanbul, – 2012, – 139 s.

İnternet resursları

8. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf
9. The Constitution of Georgia, 1995. <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Georgia%20Constitution.pdf>

Məqalə tarix üzrə elmlər doktoru, dosent Emin Şxəliyev tərəfindən təqdim olunmuşdur.

İlkin daxilolma – 15.01.2025, son daxilolma – 20.02.2025, qəbul olunma – 05.03.2025

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ

1. Jurnalın əsas məqsədi pedaqogika, psixologiya, tarix, filologiya, riyaziyyat və informatika, biologiya və incəsənət üzrə yazılmış mövcud tələblərə cavab verən keyfiyyətli elmi məqalələrin dərc edilməsindən ibarətdir.
 2. Jurnalda başqa nəşrlərə təqdim edilməmiş yeni tədqiqatların nəticələri olan yığcam və keyfiyyətlə redaktə olunmuş orijinal elmi məqalələr dərc edilir.
 3. Məqalələrin həmmüəlliflərinin sayının üç nəfərdən artıq olması arzuolunmazdır.
 4. Məqalələrin keyfiyyətinə, orada göstərilən faktların səhihliyinə müəllif birbaşa cavabdehdir.
 5. Dərc olunan hər məqalə haqqında redaksiya heyəti üzvlərindən ən azı birinin, həmin sahə üzrə mütəxəssisin rəyi təqdim olunmalıdır.
 6. Məqalələr üç dildə - Azərbaycan, ingilis və rus dillərində çap oluna bilər. Məqalənin yazıldığı dildən əlavə digər 2 dildə açar sözlər və xülasə verilməlidir.
 7. Məqalənin mətni kompyuterdə A4 formatında "14" ölçülü hərflərlə, səhifənin parametrləri yuxarıdan 2 sm, aşağıdan 2 sm, soldan 3 sm, sağdan 1,5 sm məsafə ilə, sətirdən-sətrə "defislə" keçmədən, sətir aralığı 1 interval olmaq şərtlə Times New Roman şriftində yazılır. Mətnin daxilində olan cədvəllərin parametri soldan və sağdan 3,7 sm olmalıdır.
 8. Səhifənin başlığında sağ küncdə "12" ölçülü qalın və böyük hərflərlə müəllifin (müəlliflərin) adı və soyadı, sonra aşağıda "12" ölçülü adi şriflə işlədiyi təşkilatın adı (məs: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan Dövlət Universiteti, AMEA Naxçıvan Bölməsi və s), 1 interval ara verməklə «12» ölçülü qalın və böyük hərflərlə məqalənin adı, aşağıda 1 interval ara verməklə məqalənin yazıldığı dildə xülasə və açar sözlər yazılır. Məqalənin əsas mətni yenə də 1 sətir boş buraxmaqla yazılır.
 9. Mövzu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı "12" ölçülü hərflərlə yazılmalıdır. İstinadlar əlifba ardıcılığı ilə deyil, ədəbiyyatların mətnində rast gəlinədiyi aradıcılıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s. 119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətnində başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir. «Ədəbiyyat» sözü səhifənin ortasında qalın hərflərlə yazılmalıdır.
- Ədəbiyyat siyahısı yazıldığı dildə adi hərflərlə yığılır. Məs:
- Kitablar:**
Mehrabov A., Cavadov İ. Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə. Bakı, 2007, 182 s.
- Məcmuə məqalələri:**
Həbibbəyli İ.Ə. Naxçıvanda elm və mədəniyyət /Azərbaycan tarixində Naxçıvan. Bakı: Elm, 1996, s.73-91.
- Jurnal məqalələri:**
Seyidov M.A., Seyidova A.M. Kimyəvi elementlərin tədrisində fənlərarası əlaqədən istifadə metodikası // Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2008, №1 (13), s. 97-100.
10. Məqalənin xülasəsində müəllifin adı və soyadı "12" ölçülü kiçik və qalın, mövzunun adı böyük və qalın, xülasənin özü və açar sözlər isə adi hərflərlə yazılır. Xülasə məqalənin məzmununu tam əhatə etməli, əldə olunan nəticələr ətraflı verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır.
 11. Məqalələrin ümumi həcmi, qrafik materiallar, fotolar, cədvəllər, düsturlar, ədəbiyyat siyahısı və xülasələr də daxil olmaqla 5-15 səhifədən ibarət olmalıdır.
 12. Çap olunmuş əlyazma disketlə birlikdə jurnalın redaksiyasına şəxsən təqdim edilir. Əlyazmaların elektron qaydada təqdim edilməsi də mümkündür. Bu zaman əlyazma jurnalın elektron poçtuna (elmihisse@nmi.edu.az) göndərilir.
 13. Müəlliflər redaksiyaya əlyazma ilə birgə doldurulmuş anket də təqdim edirlər. Anketdə müəllif haqqında ətraflı məlumat (soyadı, adı və atasının adı, iş yeri, vəzifəsi, elmi dərəcəsi və elmi adı, ünvanı, iş və ev telefonları, elektron poçt ünvanı) verilir.
- Qeyd:** "Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Elmi əsərlər" jurnalının hər bir nömrəsində müəllifin yalnız bir məqaləsinin çap edilməsi nəzərdə tutulur.

TO THE ATTENTION OF AUTHORS

1. The main purpose of the journal is the publication of SCIENTIFIC articles of high quality meeting determined needs written on pedagogy, psychology, history, philology, mathematics and informatics, biology and art
2. Briefly and perfectly edited SCIENTIFIC articles which are the results of novel researches not presented to other publications are published in the journal.
3. The number of co-authors of the articles with more than 3 is undesirable.
4. The author is directly responsible for the quality of the articles and the correctness of the facts suggested in the article.
5. At least, one of the members of editorial staff, the review of specialist in that field should be presented about every article to be published.
6. The articles may be published in 3 languages - Azerbaijani, English and Russian. Except the language of the article, key words and resume should be given in 2 other languages.
7. The text of the article is presented to the editorial office of the journal written in computer, with A4 format, in "14" size type, with the margin parameters of 2 cm at the top, 2 cm at the bottom, 3 cm on the left and 1,5 cm on the right, without shifting with "hyphen" from line to line, with the line space of 1 interval and in Times New Roman type. The parameters of the schedule in the text must be – 3,7 cm from right and left.
8. At the top of the page, the title of the article is written in "12" bold type and capital letters leaving 1 interval space, with the name and surname of the author (authors) written in "12" bold type leaving 1 interval space (for example, Nakhchivan Teachers' Institute, Nakhchivan State University, Nakhchivan section of ANAS and so on). The main text of the article is written below leaving 1 line space.
9. SCIENTIFIC sources should be quoted related to the theme. The list of references given at the end of the article should be written in "12" size type. The list of references should not be numbered in alphabetic order, it should be numbered in the order as the quoted references are met in the text. For example, it should be marked as [1], [1, p.119]. If the same reference is quoted once again in another place of the text, the very reference should be shown in previous number. The word "Reference" should be written in bold type. The list of references is given in case letters in the language which is written. For example,

Books:

Mehrabov, A., Javadov I. Monitoring and evaluation in comprehensive schools. Baku, 2007, 182 pp.

Articles in book:

Habibbailiy I.A. Science and Culture in Nakhchivan/ Nakhchivan in Azerbaijan history. Baku: Science, 1996 p.73-91

Articles in journal:

Seyidov M.A., Seyidova A.M. Usage methods of interdisciplinary relationships in the teaching of chemical elements// News of Nakhchivan Teachers' Institute, 2008, № 1 (13), p.97-100.

10. In the resume of the article, the name and surname of the author should be written in "12" size case, bold letters; the title of the theme should be written in capital and bold letters; and the resume itself is written in ordinary letters. The resume should encompass the theme completely, the results obtained should be given in detail. The resumes of the article in different languages should overlap and be relevant to the content of the article.

11. The total volume of the article should not exceed 15 pages including graphic materials, photos, tables, formulae, the list of references and resumes.

12. The printed manuscript is presented to the editorial office together with the floppy disk. Manuscripts are also available electronically. In this case, the manuscript is sent to the journal's e-mail (elmihisse@nmi.edu.az).

13. The authors also submit a review with the manuscript. In the review, the author will be given detailed information about the author (surname, name and patronymic, workplace, post, degree of science and SCIENTIFIC title, address, work and home phones, electronic mail address).

Note: Only one article by the author is considered to be published in every issue of "Nakhchivan Teachers Institute. Scientific works".

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

1. Основная цель журнала – публикация качественных научных статей по педагогике, психологии, истории, филологии, математике и информатике, биологии и искусствоведению, отвечающих установленным требованиям.
2. В журнале публикуются результаты исследований в виде оригинальных и тщательно отредактированных научных статей, ранее не представленных к другим изданиям.
3. Количество соавторов более трех человек нежелательно.
4. Автор несет прямую ответственность за качество содержания статьи и достоверность указанных в ней фактов.
5. Для опубликования статьи в журнале необходимо представить рецензию одного специалиста по этой области научных знаний и представления одного из сотрудников редколлегии.
6. Статьи могут быть написаны на одном из трех языков - азербайджанском, английском или русском. Ключевые слова и аннотации должны быть написаны и на двух других языках.
7. Текст статьи должен быть сверстан на компьютере шрифтом Times New Roman, (размер шрифта -14 pt) на бумаге А4 с полями: верхним – 2 см; нижним – 2 см; правым – 3 см; левым – 1,5 см, без переносов с межстрочным интервалом 1,5 см. Параметры внутритекстовых таблиц - 3,7 см с правой и левой стороны.
8. Текст статьи должен быть написан следующим образом: в правом верхнем углу первой страницы имя и фамилия автора (авторов) заглавными жирными и прямыми буквами (размер шрифта -12 pt), ниже прописным шрифтом (размер шрифта – 12 pt) - место работы (например, Нахчыванский институт учителей, Нахчыванский государственный университет, Нахчыванский отделение НАНА и т. д.), далее через интервал по середине заглавными жирными и прямыми буквами (размер шрифта -12 pt) – название статьи, ниже через интервал с начала строки с отступом - аннотацию и ключевые слова на языке оригинала, далее через интервал - основной текст статьи
9. В статье делаются ссылки на научные источники по тематике. Список литературы, данный в конце статьи, пишется прописными буквами размером 12 pt. Ссылки нумеруются по последовательности размещения их в тексте, а не по алфавиту. Ссылки вставляются прямо в тексте научной работы в виде [1, с. 2] или просто [1]. При повторной ссылке указывается номер той же литературы. Слово «Литература» пишется жирными буквами по середине, через интервал за текстом.

Список литературы составляется прописным шрифтом на языке оригинала. Напр:

Книги:

Мехрабов А., Джавадов И. Мониторинг и оценка в средних школах. Баку, 2007, 182 с.

Статьи в сборнике:

Габиббейли И.А. Наука и культура в Нахчыване / Нахчыван в истории Азербайджана. Баку: Наука, 1996, с. 73-91.

Журнальные статьи:

Сейидов М.А., Сейидова А.М. Методика применения химических методов в обучении химическим элементам // Известия Нахчыванского института учителей, 2008, №1 (13), с. 97-100.

10. В аннотации имя и фамилия автора пишутся прописными и жирными, название статьи заглавными и жирными, а сама аннотация и ключевые слова прописными буквами. Аннотация должна полностью отражать содержание статьи, подробно освещать полученные результаты. Аннотации на разных языках должны быть идентичны, соответствовать содержанию статьи.

11. Общий объем статьи должен быть в пределах 5-15 страниц, включая графические материалы, фото, таблицы, список литературы и аннотации.

12. Напечатанная рукопись вместе с дискетой лично представляется в редакцию. Можно представить рукописи и через интернет. При этом рукопись можно отправить на mail-адрес редакции (elmihisse@nmi.edu.az).

13. Автор вместе с рукописью представляет в редакцию и анкет автора, который содержит подробные сведения о нем (фамилии, имени и отчестве, месте работы, должности, ученой степени и ученом звании, адресе, рабочем и домашнем телефоне, электронном адресе)

Примечание. В каждом номере журнала «Нахчыванский институт учителей. Научные труды» предусмотрена публикация одной статьи автора.